

BOTLIK JÓZSEF

EGY KÁRPÁTALJAI LEGENDA

CSEHSZLOVÁK SIKERTERÜLET VAGY SZEMFÉNYVESZTÉS? (2. RÉSZ)

A ruszinszkói önkormányzat bevezetése helyett 1928. július első napján újabb, 1919 óta nyolc év alatt immár negyedik közigazgatási törvény lépett életbe, amely bevezette az 1938. október 11-ig tartó tartományi rendszert. Ennek a jogszabálynak az előírásai is ellenkeztek a saint-germaini szerződéssel és a csehszlovák alkotmánnyal, mert az országot négy tartományra – Csehország, Morvaország-Szilézia, Szlovenszko, Podkarpatská Rus – tagolta, és Munkács helyett Ungvárt tette meg Kárpátalja székhelyévé.¹ A törvény Kárpátalján kétszintű igazgatást vezetett be: ezután a tartományi (országos) hivatal, illetve a járási hivatalok intézték az ügyeket. Az új közigazgatási átszervezés azonban a megígért autonómia lényegét és a saint-germaini békeszerződésben vállalt csehszlovák állami kötelezettségeket teljesen semmissé tette. A jogszabály igazi célja ugyanis a csehszlovák kormányzat mindenkori akaratának a lehető leghatékonyabb végrehajtása volt Kárpátalján, méghozzá úgy, hogy a központosított igazgatás kifelé önkormányzati jellegűnek tűnjön.²

Az ungvári székhelyű Kárpátaljai Országos Hivatal elnökévé 1928. augusztus első napján a cseh Antonín Rožypal addigi alkormányzót nevezték ki, aki rangját 1937. január első napi nyugdíjazásáig viselte. Ezt követően az elnöki tisztséget már nem töltötték be. Közben 1929. január 10-én Ungváron megtartotta alakuló ülését a podkarpatská rusi (kárpátaljai) tartományi képviselőtestület, amelynek tanácskozásain hivatalos, azaz „csehszlovák”, a valóságban cseh nyelven kellett vezetni a jegyzőkönyveket.³ A vonatkozó jogszabály azt is kimondta, hogy az üléseken tilos magyar nyelven felszólalni. Az imént idézett 1928. júliusi közigazgatási törvény a kormányzói feladatkört meg sem említette, amelyet ekkoriban Beszkid Antal viselt 1933-ban bekövetkezett haláláig. Ezt követően csak több mint másfél évvel – ez volt

¹ MNL OL. K 28. 386. tét., 1939–K0–16 376. sz., 148. o.

² Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918–1945. Szerk., előszó: Udvari István. Nyiregyháza, 2005. 163. o.

³ Egyes helytörténészek felfogása szerint a két világháború között Kárpátalján a szlovák volt a hivatalos államnnyelv, ami nem felel meg a valóságnak!

az ún. második uralomközi állapot (interregnum) korszaka –, 1935. február 15-én nevezte ki Masaryk államelnök Kárpátalja harmadik kormányzóját, Hrabár Konstantin (1877–1938) görögkatolikus lelkész személyében,⁴ aki 1938. október 9-i lemondatásáig töltötte be tisztségét.

Közben az 1936-ban hatályba lépett nemzetvédelmi törvény Kárpátalján is lehetővé tette az állami szempontból megbízhatatlan személyeknek a politikai életből való eltávolítását. Az országrész 95%-át határozónává nyilvánították, és hadikészültség esetén lehetővé tették a helyi önkormányzatok teljes fel függesztését. Mindezzel a megígért autonómiát a csehszlovák kormány újra elhalasztotta, mialatt az államvezetés és sajtója viszont folytonosan a kárpátaljai autonómia „közelgő bevezetését” hangoztatta. Rožypal nyugdíjazása után az Országos Hivatal elnöki teendőit a szintén cseh Jaroslav Meznik (1884–1941) látta el.

A csehszlovák sajtó nagy hírverésével emelkedett jogerőre az 1938. október 8-án a kormányzói jogkört szabályozó 172. számú törvény, amely ismét megígérte az autonómiát. A valóságban azonban szó sem volt a ruszin önkormányzat bevezetéséről, mert a jogszabály az addig formális hatáskörű kormányzónak (gubernátor) átadott néhány olyan jogot, amelyet addig a Kárpátaljai Országos Hivatal elnöke gyakorolt. Miközben az utóbbi tisztsége továbbra is szorosan összekapcsolódott a mindig cseh származású, és az ügyeket ténylegesen intéző alkormányzóéval. A csehszlovák kormány folytonos halogatása következtében 1938 őszéig nem valósult meg Podkarpatská Rus autonómiája, az önálló rutén nemzetgyűlés, a szojm egyszer sem ülésezett.⁵ Erre az időre már 40 ezernél jóval több cseh köz- és szakigazgatási alkalmazott, illetve „kolonista” (gyarmatosító telepes) népesség árasztotta el Kárpátalját. Az utóbbiaknak birtokadományokkal újabb falvakat létesítettek a magyarlakta települések határain belül, illetve azok egy részén, hogy fellátsák a magyarság összefüggő ősi szállásterületét. Ekkorra már 222 légionárius telep, valójában faluvá növekedett kolónia működött Podkarpatská Rusban, összesen 3012 hektár területen, családonként átlag 9,1 hektáron. Ezeket a hadviselt tulajdonosok jutalmul ingyen vagy igen olcsón kapták az államtól tenyészállatokkal, termelőeszközökkel és pénzbeli segéllyel együtt. Eközben a földreform során a csehszlovák hatóságok által elkobzott magyar nagybirtokokból a kárpátaljai magyar parasztoknak mindössze 970 hektár (!) földet adtak, amit 11 036 ma-

⁴ Csomár Zoltán. *Húsz év Ungvár történetéből 1918–1938. A csehszlovák uralom elnemzetlenítő törekvéseinek története*. Budapest, 1939. 50. o.

⁵ Cottely István, 1939. 244–249. o.

gyar igénylő között osztottak ki. Így egy személyre még két hektár sem jutott.⁶

A csehszlovák kormányzat elsősorban azért halogatta két évtizedig Kárpátalja önkormányzatának a megadását, mert abban a pillanatban, amikor Podkarpatská Rus autonómiája megvalósul, *Szlovákiának is meg kellett volna adnia a szlovák vezetőknek is megígért autonómiát*. Ennek eredete: az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács elnöke, Tomáš G. Masaryk, aki ekkor ismét az USA-ban tartózkodott, 1918. május 30-án írta alá az amerikai csehek és szlovákok vezetőivel az ún. pittsburghi egyezményt. Ebben a szlovákok számára autonómiát és saját országgyűlést helyezett kilátásba a létrejövő Csehszlovákia keretében.⁷ Ez az ígéret azért nem valósult meg, mert az már az 1920-as évek elején az új állam felbomlásának a veszélyével járt volna, emiatt *ez volt a cseh politika legérzékenyebb pontja*. Ráadásul a hivatalos ideológia a szlovákokat az „egységes csehszlovák nemzet” részének tekintette, akik azt állandóan sérelmezték. A harmadik, a legrövidebb a kormányzati autonómia időszaka volt, amely 1938. október 11-étől a Bródy-, majd 26-ától a Volosin-kormány kinevezésétől 1939. március 17-ig mindössze öt hónapig tartott.

Közben a kárpátaljai ruszin és magyar pártok, a sajtójuk s a közélet már 1920-tól állandóan felszínen tartották az autonómia ügyét. Természetesen a csehszlovák kormányzat egyes vezető tagjai is időről időre hangzatos nyilatkozatokat tettek annak közeli bevezetéséről – így Beneš külügyminiszter is 1921. december 31-én, majd 1934. május 3-án, Ungváron –, ami azonban ismételten az ügy elodázását jelentette. Kárpátalja cseh megszállása után a rutenség ugyanis nem azt kapta, amit várt. Például a nyelvtörvény végrehajtási utasítását csak 1926 februárjában adták ki, ami ellen különösen élesen tiltakoztak a ruszin pártok. A jogszabály kisebbségi nyelvvé minősítette le a rutént, holott a megígért autonómia szerint annak a „csehszlovák” államnyelvvé egyenrangúnak kellett volna lennie. Eközben a Janus-arcú cseh politika a jól bevált beneši hírverés eszközeivel az országban s külföldön Podkarpatská Rus folytonos fejlődését harsogta, és a demokratikus Csehszlovákia sikerterületeként mutatta be. A lényeg azonban a kormánypolitika tartalma volt, amely a cseh ipari és pénztőke érdekeinek megfelelően Kárpátalját kíméletlenül kizsákmányolta. Különösen két fő kincsét, a fát és a sót rablógazdálkodással termelte ki, sőt gyarmatosítóként viselkedett.

⁶ Jócsik Lajos: *A Közép-Dunamedence gazdasága*. Budapest, 1944. 300. o. – Például a Bátyú község mellett elhelyezkedő Svoboda (‘Szabadság’) kolónia az alapítás után 12 évvel, 1939-ben 7194 katasztrális holdon feküdt, 205 háza és 868 lakosa volt. In: *A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára*. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1939. 139. o.

⁷ Botlik József, 2005. I. köt. 69. o.

Miközben a ruszinokkal szemben időnként még érződött valamiféle szláv szolidaritás, különösen akkor, ha azt szembe lehetett állítani a nyelvében is idegen magyarsággal, amelyet a cseh politika egyszerűen ellenségnek tekintett. A kárpátaljai ruszinok (másik régi nevük: magyar-orosz) a megígért autonómia ellenére zömében még a Magyarországhoz való tartozás hívei voltak. Képviselőik az 1920, illetve 1921 nyarán alakult Ruszinszkoí Földműves Szövetségben és az Autonóm Ruszin Földműves Pártban csoportosultak. A hatóságok által nagyközséggé leminősített Huszt koronavárosban 1924. január 26-án a két szervezet közös gyűlést tartott, ahol kimondták az egyesülést, és létrehozták az Autonóm Földműves Szövetséget (AFSZ, Автономный Земледилский Союз, АЗС). Alapítója Kurtyák János (Куртяк Иван, 1888–1933) tanító volt, aki ügyvezetőként hatalmas munkával Kárpátalja legjelentősebb tömörülésévé tette, átvette annak irányítását, ezért Kurtyák-pártnak is nevezték.

Az új szervezet politikai főtitkárává a magyar–ruszin kettős kötődésű, görögkatolikus vallású Bródy András (Бродий Андрей, 1895–1946) tanító, újságíró; a szövetség szervező főtitkárává Demkó Mihály (Демко Михаил, 1894–1946), ugyancsak az előbbi képzettségű és foglalkozású politikust választották. Kurtyák János küzdelmének lényege volt, hogy a rutén nép helyzetének javulását csak Podkarpatská Rus autonómiájának a kivívása hozhatja meg. Ennek volt az élharcosa a csehszlovák nemzetgyűlésben is, ahol 1924 és 1933 között az Autonóm Földműves Szövetséget képviselte. Kurtyák 1928. augusztus 21-én beadványt intézett a Népszövetséghez, amelyben feltárta, hogy Csehszlovákia miként játszotta ki a saint-germaini szerződésben és Podkarpatská Rus alkotmánylevelében lefektetett rutén önrendelkezési, gazdasági és kulturális jogokat. A fő sérelmek: a rutén nemzetgyűlést, a szojmot nem hívták össze, Kárpátalja hivatalos nyelve a cseh. Az állami tisztviselők 90%-a cseh, akik nem tudnak ruszinul, mégis ők vannak a vezető állásokban. A vidéket 40 ezer főnyi cseh hivatalnok-, csendőr-, rendőr- és pénzügyőr sereg árasztotta el. A földreformból az őslakosságot kismiszték, a nagybirtokosoktól elkobzott, majd kiosztott 260 ezer katasztrális holdból a helyieknek csak 19 ezer holdat juttattak.⁸ A csehszlovák kormány közbenjárására Kurtyák János beadványát a Népszövetség nem tárgyalta.

Az AFSZ vonalához kötődött az Autonóm Szociáldemokrata Párt és a Magyar–Rutén Politikai Párt. A Fenczik István (Фенцик Стефан, 1892–1946) vezette Autonóm Orosz Nemzeti Pártnak a népi nyelvről, a pravoszláv vallásról vallott nézetei viszont különböztek a ruszin irányzattól,

⁸ Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Budapest, 1940. 41–42. o.

és az önkormányzat ügyét csak hírverésként használta. Kárpátalja erős politikai megosztottsága – például 1922-ben 22 párt működött – az autonómiát bevezetni vonakodó csehszlovák államhatalomnak kedvezett.⁹ A kárpátaljai orosz pártok a nagyorosz nemzet részének (kárpátorosz, karpatoruszkij), a Volosin Ágoston vezette nagyukrán Nemzeti Keresztény Párt az ukránság (kárpátukrán, karpatoukrajinec) elemének tekintette a helyi őslakó ruszinokat. Ezért igen jelentős és rendszeres állami pénzügyi támogatásban részesültek. A Podkarpatszka Ruszi Kommunista Párt is ukránnak tartotta a ruténeket a Komintern utasítására. Mindezek jelentősen megnehezítették a ruszinság és a magyarság érdekvédelmét, ami egybeesett a csehszlovák kormány törekvéseivel.

Az 1929–1933. évi gazdasági világválság különösen sújtotta Kárpátalját, ahol a hivatalos adatok szerint ekkor 110 000 fő volt a munkanélküliek száma, és a bérek a korábbi 40%-ára csökkentek. A Verhovinán¹⁰ dúló éhínségen a prágai kormányzat igazából nem akart enyhíteni, látványos segélymozgalmi szemfényvesztések voltak. Ludwig Renn (1889–1979) német író és Gerard Hamilton, a Nemzetközi Munkasegély kiküldöttei 1932 márciusában iszonyattal tapasztalták az eléjük táruló állapotokat. Hamilton kijelentése bejárta a világsajtót: „Voltam Kína és India éhségterületein. Voltam 1918 végén és 1919 elején az éhségblokádnál Németországban, de sehol nem láttam olyan nagy éhséget és nyomort, mint Ruszinszkóban”.¹¹ A csehszlovák hatóságok és a Vörös kereszt végül 1932 tavaszán 320 ezer mázsa kukoricát osztottak ki a nélkülöző lakosság között, ami a 200 ezer főre becsült éhező ruszinok sorsán alig enyhített. A megsegítésükre Magyarországon gyűjtött gabonát és egyéb élelmiszert a csehszlovák hatóságok nem engedték be Kárpátaljára.¹²

Csehszlovákiában a második népszámlálást 1930. december első napján tartották, ekkor Kárpátalja összlakossága 709 129 fő volt. Ebből 33 961 csehszlovák (4,78%), 446 916 ruszin (63,02%), 109 472 magyar (15,43%), 91 255 zsidó/židovská (12,86%), ukrán 2355 (0,33%). Vallás: görögkatolikus 359 166 fő (50,64%), 69 262 római katolikus (9,76%), 70 833 református (9,98%),

⁹ Kárpátalján ekkor a helyi ruszin „őslakos” szerveződésekén kívül 5 cseh, 4 magyar, 3 ukrán, 2 orosz és több egyéb (cionista, kereskedők stb.) párt is tevékenykedett.

¹⁰ A ruszin Verhovina fogalom jelentése „Hegyvidék”. Bereg és részben Máramaros északi, erdős részén terül el, ahol a folyóölgyekben alakultak a falvak, s történik a mezőgazdasági művelés. Központja Alsóverecke község volt.

¹¹ Kemény Gábor: *Verhovina feltámad.* (A ruszin sors könyve.) Budapest, 1939. 170. o.

¹² Botlik József, 2005. I. köt. 242. o.

pravoszláv 112 034 fő (15,79%), 102 542 izraelita/izraeliské (14,46%).¹³ Legnagyobb mértékben az uralkodó csehszlovák nemzet száma nőtt 14 296 fővel (58,05%). Bár a ruszinok 75 ezer fővel lettek többen, arányuk az összlakosságban csak 1,4%-kal emelkedett. A magyarok 6 ezer, a zsidók 11 ezer, az izraeliták 19 ezer fővel gyarapodtak. A görögkatolikusok ugyan 40 ezer lélekkel sokasodtak, de részesedésük csaknem 10%-kal csökkent.

A munkácsi unitus püspök, Papp Antal (1867–1945) Kárpátaljáról történt csehszlovák hatósági kitoloncolásának időszakában, 1924 nyarán Gebé Péter (Гебей Петр, 1864–1931) addigi nagyprépostot nevezte ki XI. Pius pápa (1922–1939) az új főpásztornak. Fő céljának szintén a hitehagyás elleni küzdelmet tekintette, de eközben sikerült jó kapcsolatokat kiépítenie a cseh Antonín Rožypal alkormányzóval, és az 1920-as évek végére elsimították a feszültségeket. Gebé halála után, 1932 júliusától az addigi káptalani vikárius, Sztójka Sándor (Стойка Александр, 1890–1943) lett az új munkácsi püspök. Ugyancsak sikeresen gátolta a csehszlovák hatóságok által támogatott hitehagyási (skizma) mozgalmat, védte papságának érdekeit, harcolt a pravoszláviával és a Kárpátalján jelentős befolyást elért kommunista eszmékkel szemben. Közben az államhatalom folyamatosan igyekezett egyháza befolyását csökkenteni, ezt például az is jelezte, hogy az 1919-ben működő 384 unitus elemi iskola közül 1936-ban már csak 25 oktathatott, mert közben a többit a cseh hatóságok felszámolták. Sztójka püspök sohasem titkolta magyar érzelmeit, de ruszin népét is hűségesen szolgálta. Világosan látta a küzdelem lényegét: Kárpátalján addig nem lesz béke és nyugalom, amíg a csehszlovák kormány tudatosan gerjeszti a nagyorosz és ukrán kérdést, hogy a két irányzaton keresztül gyengítse a ruszin nyelv és művelődés helyzetét, illetve a görögkatolikus egyház vezető szerepét.¹⁴

Az 1930. évi népszámlálás szerint a pravoszlávok száma 70 ezer főről 112 ezerre nőtt. A jugoszláviai Szerb Szinódus megbízásából ekkoriban Joszif bitoliai püspök vezette az ortodoxiára áttért kárpátaljai ruszinokat, és a háttérből irányította a hitehagyási mozgalmat, s 1931. július 20-án Munkácson felállította a pravoszláv püspökséget. A szinódus ezután október 2-án Damaszkint választotta meg Munkács–eperjesi ortodox főpásztornak, aki 1938-ig töltötte be tisztségét. Az 1936. évi sematizmus szerint a pravoszláv egyházmegyéhez

¹³ Statistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské. V Praze, 1937. Nakladem „Orbis”. XVI–XVII. o.

¹⁴ Gebé és Sztójka püspök tevékenységéről bővebben: Botlik József, 2005. I. köt. 216., 228–230. o.

már 140 ezer hívő, 138 felszentelt pap, 127 templom és 5 nagy monostor tartozott. A pravoszláv hívők lelki gondozását végző pópáknak ekkor már csak egy része volt orosz emigráns. Az ortodox papok új nemzedékét az 1920-as évek közepétől szerbiai szemináriumokban nevelték, ahol semmit sem tanultak az évszázados magyar–ruszin együttélésről.¹⁵ Az előbbiekből az is következett, hogy Kárpátalján a cseh politika jóvoltából később, az 1944 végén bevezetett szovjet kommunista diktatúrának volt hová (az ortodox püspökségbe) erőszakkal betagozni, lényegében felszámolni a görögkatolikus egyházat.

Az Autonóm Földműves Szövetség vezére, a hatalmas termetű és testi erejű Kurtyák János 1933 januárjában a nagyszőlősi kórházban mérgezési tünetek között, 45 éves korában meghalt. A csehszlovák nemzetgyűlésben a képviselői helyét az új elnök, Bródy András¹⁶ foglalta el, aki később, az 1935. májusi választásokon a párt listavezetőjeként jutott be ismét a törvényhozásba. Bródy ekkor Beneš külügyminiszternek válaszolva, nagy visszhangot keltve kijelentette: Kárpátalja nem önként csatlakozott Csehszlovákiához, hanem a csehszlovák (és főként a román) hadsereg foglalta el. Bródy tovább küzdött Podkarpatszka Rusz autonómiájának kivívásáért. E célok érdekében szorosan együttműködött a kárpátaljai ellenzéki magyar pártszövetséggel, és a Szlovákiának szintén autonómiát követelő, a cseh központosító törekvésekkel élesen szembehelyezkedő, Andrej Hlinka (1864–1938) vezette Szlovák Néppárttal.¹⁷ Csak megemlítjük: Tomáš G. Masaryk köztársasági elnök 1929-ben keményen kioktatta Hlinkát, amiért a Szlovákiának még 1918 októberében megígért autonómia megvalósítását követelte.

Az 1930-as évek elejére egyre nyomasztóbbá vált Kárpátalján a cseh közigazgatás túlsúlya, a magyar és a ruszin őslakosság szinte teljes kirekesztése a tartomány életének irányításából. Bródy Andrásnak a csehszlovák nemzetgyűlésben 1933 decemberében elhangzott beszédéből idézünk: az ungvári Kárpátaljai Országos Hivatal elnöke és alelnöke cseh nemzetiségű, a hivatal osztályfőnökei közül 7 cseh, 2 orosz és egy menekült ukrán, vagyis mindketten emigránsok, s 2 rutén. Podkarpatszka Ruszban ekkor a jegyzők közül 163 cseh, 11 ukrán, 3 orosz, 42 rutén és 29 magyar. A többi közigazgatási tisztviselőből 497 cseh, 20 ukrán, 12 orosz, 85 rutén és 44 magyar. A

¹⁵ Bonkáló Sándor, 1940. 151–152. o.

¹⁶ Bródy életrajza, Botlik József: *A ruszin nép vértanúja, Bródy András (1895–1946)*. Budapest, 2022. 389. o.

¹⁷ Botlik József. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, 1997. 246. o.

pénzügyi igazgatásban 1375 főből csak 164 volt őslakos. A 19 vámhivatal főnökei is kizárólag csehek voltak, az államvasutak főnökei és mérnökei közül 26 cseh, 4 magyar, egy-egy ukrán illetve orosz, és egyetlen rutén sincs. A vasúti hivatalnokok közül 77 cseh, 17 tót (szlovák), 41 magyar, 6 rutén és 3 ukrán. A postai tisztviselők 85%-a cseh stb.¹⁸

Kárpátalja gyakorlatilag gyarmati sorsba való süllyesztését, a nyomort érzékeltetik az alábbi adatok. Az 1933. évi csehszlovák statisztika szerint egy-egy gazdacsalád Csehországban évente átlag 339 Kč-t (csehszlovák koronát) költött húsrá, hentesárura, Kárpátalján 76-ot; zsiradékra 187-et, illetve 79-et, cukorra 143-at, illetve 19-et; ruházkodásra és lábbelire 659-et, illetve 168-at. A gyermekek neveltetésére az adott évben egy csehországi gazda 221, a kárpátaljai csak 33 Kč-t fordíthatott. 1933-ban egy gazdacsalád minden tagjának évi átlagfogyasztása Csehországban 5068, Kárpátalján 1369 Kč volt.¹⁹

Eközben a csehszlovák fennhatóság első évtizede alatt az adók tízszeresére emelkedtek. Podkarpatszka Rusz lakói például 1930-ban negyvennél több adófajtát fizettek. Csupán az okmányok illetékbélyege évi 8 millió korona bevételt jelentett az államnak. 1927-ben 83, 1932-ben 104, a következő évben már 107 millió korona ún. egyenes-adót is kivetettek a cseh hatóságok a vidék lakosságára.²⁰

A rutén kérdésben külön véleményt valló *Lidové Noviny* 1932. elején a következőket írta: „Mindenben csődöt mondtunk, tőkénk, iparunk, kereskedelmünk és közigazgatásunk a ruszinszkói területen semmit sem csinált, ami szóra érdemes volna. Minden olyan nyomorúságos, mint előbb volt, sőt ez idő szerint még rosszabb. Az éhség ugyanis valóság, amelyet kifogásokkal enyhíteni nem lehet”.²¹

A folytonos eredményekről szóló hírverés azonban továbbra is olajozottan működött, Kárpátalját hivatalosan a polgári demokratikus Csehszlovákia egyik sikeres területének tekintették. Az előbb felsoroltak azonban nem ezt bizonyították.

A csehszlovák kormányzat két évtizedes hitegetése után, csak 1938. október 11-én alakult meg Ungváron az első kárpátaljai autonóm ruszin kormány. Ekkortól Podkarpatszka Rusz önálló területként Csehszlovákiának mint

¹⁸ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1933. december 29.

¹⁹ *A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*. Szerk. Magyar Statisztikai Társaság Államtu-dományi Intézete. Budapest, 1938. 115. o.

²⁰ Bukovics, Dmitro – Gajdos Béla – Gajdos Mihály: *A haladás útjában. (Az igazság a görög katolikus egyházzól)*. Uzshorod (Ungvár). 1980. 25. o.

²¹ *Lidové Noviny*, 1932. február 28.

szövetségi államnak a harmadik egyenrangú tagja volt a cseh és a szlovák országrész mellett. A ruszin pártok ajánlására Bródy Andrást, az Autonóm Földműves Szövetség elnökét nevezték ki miniszterelnöknek, akit azonban október 25-én Prágában letartóztattak és bebörtönöztek, mert a közös minisztertanácsi ülésen népszavazást követelt arról, hogy Kárpátalja maga dönthesse hovatartozásáról.²² Utódjául másnap a Bródy-kormány addigi államtitkárát, Volosin Ágostont nevezték ki, aki a kisebbségi ukrán mozgalom vezetőjeként vette át a kormányfői hatalmat. Podkarpatská Rus nevét önkényesen *Kárpáti Ukrajnára* (Карпатська Україна, Карпатышка Украјина) – ennek területe 11 094 km², a népszámlálás szerint 552 ezer lakos, ebből 413 ezer ukrán (75,9%), 26 ezer magyar – változtatta, a cseh és a ruszin helyett hivatalos nyelvvé az ukránt nyilvánította. Volosin az ún. Szics-gárda segítségével igyekezett önálló kárpátukrán állami hatalmát megszilárdítani, és féktelen terrort vezetett be. Feloszlatta a ruszin és a magyar politikai pártokat, egyesületeket, és betiltotta az orosz és a magyar nyelvű újságokat. A ruszin és magyar ellenzékiet a máramarosi Dömény/Dumen-havasokban és másutt akkor felállított internálótáborokba hurcoltatta.²³

Az éppen 20. évébe lépő első Csehszlovák Köztársaság számára az 1938. esztendő már az ország létének alkonya. Ennek alapvető okai tulajdonképpen az államalakulat megalakulásának körülményeiből eredtek, s abból, hogy Csehszlovákia kezdettől fogva gyarmatként kezelte Kárpátalját, amely 1200-1400 kilométerre feküdt az ország nyugati határától. A vidék autonómiáját mindvégig vonakodott megadni, s amikor erre a köztársaság utolsó heteiben rákényszerült, már végzetesen késő volt.

KITEKINTÉS: KÉTNYELVŰ KÖZIGAZGATÁS A „MAGYAROK ALATT”

(1939. július–1944. október)

Közben az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Cseh-Szlovákia déli, mintegy 650 km hosszú, a csallóközi Somorja és az ugocsei Feketeadó települések között húzódó 11 927 km² kiterjedésű, döntően magyarlakta területe (a határ kiigazításaival 12 109 km²) két évtizedig tartó idegen

²² Bródy András 1939. február 11-én szabadult ki prágai, pankráci börtönéből államelnöki kegyelemmel. In. MNL OL. K 148., 1153. esomó, 26. o.

²³ Bővebben, Botlik József, 2005. I. köt. 251–289. o.

megszállás után újraegyesülhetett Magyarországgal. Lakossága a december 15-i népszénelrás szerint 1 041 101 fő volt, ebből 871 901 magyar (83,7%), 134 302 szlovák (12,9%), 20 822 rutén (2,0%). Kárpátalja délkeleti részén, kiigazított határokkal két új közép fokú közigazgatási területet, Ung illetve Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét állítottak fel. Ungvár és Beregszász székhelyekkel, továbbá Munkáccsal. Kiterjedésük összesen 2023 km², lakosságuk a 133 községgel együtt összesen 276 041 fő, ebből 236 046 magyar (85,5%), 25 124 rutén (9,1%).²⁴

A két új vármegye és a három fenti város lakosságát 1938. december 5-étől 1939 tavaszáig öten képviselték a Magyar Országgyűlésben: *Fenczik István Béla*, színicsáki dr., ruszin nemzetiségű görögkatolikus lelkész, középiskolai és teológiai tanár, újságíró-lapszerkesztő, politikus (Munkács); *Földesi Gyula* (Földessy, Федеший, Юлий 1875–1947) ruszin nyomdatulajdonos, könyv- és lapkiadó (Ungvár); *Korláth Endre*, korláthelmeci dr. (1881–1946) ügyvéd, főispán (Jenke, Ung vm.); *Ortutay Jenő* (1889–1950) görögkatolikus lelkész, beregszászi kerületi főesperes, 11 évig Beregszász főbírája, vagyis polgármestere (Beregszász); *R. Vozáry Aladár* (Rövid Vozáry J. Aladár, 1895–1959) lapszerkesztő, kormányfőtanácsos (Munkács).²⁵

Három hónap múltán, 1939. március 15–17. között a Magyar Királyi Honvédség mindössze három napig tartó hadművelettel felszámolta Volosin Avgusztin/Ágoston kárpát-ukrajnai terrorhatalmát. Ezzel Kárpátalja hegyvidéki része is újraegyesült Magyarországgal. A május 28–29-én, a trianoni államterületen tartott országgyűlési választásokat nem terjesztették ki a hazatért Felvidékre és Kárpátaljára. Ehelyett a két évtizedig tartó idegen elnyomás idején a prágai csehszlovák nemzetgyűlésbe, a szenátusba, Szlovákia és Podkarpatská Rus, azaz Kárpátalja tartománygyűlésébe megválasztott és ott tevékenykedő magyar politikusokat hívták be, illetve nevezték ki tagoknak a Magyar Országgyűlés Képviselőházába, illetve Felsőházába.

Amint tárgyaltuk, Csehszlovákia súlyosan megszegte az 1919. évi saint-germaini egyezményt, és a podkarpatská rusi autonómia bevezetését

²⁴ *A bécsi döntés alapján visszacsatolt terület lakosságának megoszlása anyanyelv szerint /az 1938. december 15-i népszénelrás alapján./* Budapest, [1939.] Lelőhely: Országgyűlési Könyvtár, B 10/2037. sz. (Soksz. kézirat.); Thirring Lajos: *Az 1939. március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939. április eleji területgyarapodás.* In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 3. sz., 196–205., 235–240. o.; Uő.: *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén.* Uott.: 1939. 5. sz., 456., 461., 474–475., 479., 487. o.;

²⁵ Életrajzuk, Botlik József: *Nemzetünket szolgálták. A visszacsatolt területek felsőházi és képviselőházi tagjai a Magyar Országgyűlésben (1938–1944).* Budapest, 2020. 307–312., 334–339., 366–369. o.

két évtizedig halogatta. Kárpátalja Magyarországgal történt újraegyesülését követően a ruszinság követeléseit végül a magyar kormányzat teljesítette, és a kijelölt jogterületen magyar-orosz/rutén önkormányzatot, kétnyelvű köz- és szakigazgatást állított fel. A katonai irányítást 1939. július 7-én polgári vezetés váltotta fel, mert ekkor lépett hatályba „*A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről*” szóló, június 23-án kihirdetett 1939. évi VI. törvény.²⁶ Az ekkor létrehozott Kárpátalja Kormányzói Biztosság – kiterjedése 12 146 km², közel 672 ezer lakossal, ebből 60 ezer magyar volt – főként a hegyvidéken helyezkedett el.²⁷

Az 1939. március 18. és július 6. közötti katonai közigazgatás utáni korszak öt szakaszra osztható, ebből négy a polgári irányítás ideje volt, amikor Kárpátalja élén Horthy Miklós (1868–1957), Magyarország kormányzója (államfő) által kinevezett kormányzói biztosok álltak. Kevésbé ismert, hogy már 1939. május 20-tól Marina Gyula (1901–1983) görögkatolikus lelkész, az ungvári papnevelő intézet vice-rektora ideiglenes megbízatással a hegyvidéki Kárpátalja kormányzója volt, aki július 7-ig töltötte be tisztségét.²⁸ Az első beiktatott kormányzói biztos: *Perényi Zsigmond báró* (1870–1946) több mint egy évig (1939. július 7.–1940. szeptember 2.) töltötte be hivatalát felmentéséig. Kiépítette a kétnyelvű kárpátaljai köz- és szakigazgatást, s lerakta a magyar-orosz/rutén nép gazdasági-szociális felemelésének alapjait. A második: *Kozma Miklós* (1884–1941) hivatali ideje (1940. szeptember 12.–1941. december 7.) az elhalálozásáig tartott. Működésének fő jellemzője a nyugalom megteremtése, a kárpátaljai terület erőteljes gazdasági fejlesztése, a művelődési élet újjászervezése, az ungvári kétnyelvű magyar–rutén Kárpátaljai Tudományos Társaság – Подкарпатское Общество Наукъ (1941. január – 1944. december) létrehozása. A harmadik, a leghosszabb időszak: *Tomcsányi Vilmos Pál* (1880–1959) tevékenysége (1942. január 5.–1944. március 31.), aki a nehezedő háborús viszonyok, az idegen ellenséges hangulatkeltés ellenére kiegyensúlyozottan, higgadtan vezette és fejlesztette a területet.²⁹ Az újabb szakasz 1944. április első napján kezdődött,

²⁶ Melléklet a *Belügyi Közlöny* 1939. évi 28. számához, 105–107. Lásd még: MNL OL. K 774–1939., 55–57. o.

²⁷ A Kárpátaljai Kormányzó Biztosságról részletesen, Botlik József, 2005. I. köt. 352–388. o.

²⁸ Marina Gyulát ezt a követően az ungvári székhelyű Kárpátalja Kormányzói Biztosság első ügyosztálya – a vallás- és közoktatásügyi – vezetőjévé nevezték ki, amelyet 1944 végéig irányított. Ekkor a megszálló szovjet hadsereg elől az USA-ba menekült.

²⁹ Perényi Zsigmond báró, Kozma Miklós, Tomcsányi Vilmos Pál életrajza: In. Botlik József, 2020. 132–135., 128–130., 137–139. o.

amikor a magyar kormány a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot, továbbá Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket hadműveleti területté nyilvánította. Ezt követően április 5-én Ungváron átvette hivatalát Kárpátalja negyedik és egyben utolsó magyar kormányzói biztosa, *Vincze András* (1883–?) nyugállományú altábornagy, aki 1944. október 23-ig, hivatalának Ózd nagyközségbe (Borsod vm.) való áttelepítéséig töltötte be ténylegesen tisztségét. Vezetésével ekkor tartották Ungváron az utolsó kormányzói biztosi értekezletet.

Közben a „Kárpátaljai Vajdaság” önkormányzatáról szóló törvényjavaslatot még 1940. július 20-án mutatták be az államfőnek, Horthy Miklós kormányzónak, majd július 23-án Teleki Pál (1879–1941) gróf, miniszterelnök az országgyűlés elé terjesztette. Elsősorban a vezető katonai körök nyomására augusztus 5-én a Képviselőházban a kormányfő kénytelen volt visszavonni a kárpátaljai törvénytervezetet. Ennek oka, hogy ekkoriban már Erdély vagy legalább egy része visszaszerzése volt a magyar kormányzat legfontosabb célja. Az augusztus 30-i második bécsi döntéssel két évtizedig tartó idegen, román uralom után Észak-Erdély és a Székelyföld újraegyesült Magyarországgal.³⁰

A Teleki-féle javaslat törvénybe iktatta volna azt a kárpátaljai állapotot, amelyet az egy évvel korábban, 1939. június 22-én kiadott 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet a kétnyelvű magyar-orosz/rutén köz- és szakigazgatással lényegében már megteremtett, s amely továbbra is hatályban maradt. Az előbbi jogszabály a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot három részre tagolta: Ungi, Bereg és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség. A rendelkezés előírta, hogy a jogterületen a magyar-orosz nyelvet minden hatósággal, hivattal és közintézménnyel való szóbeli és írásbeli érintkezésben szabadon kell használni. Az előbbi népnév helyett a latinus formát, a rutént 1940 tavaszán vezették be, amelyet a magyarral együtt szintén „egyenjogú hivatalos nyelv”-ként használtak. A kormányzóságra kiterjedő érvényű valamennyi törvényt, rendeletet és hatósági hirdetményt hiteles fordításban rutén nyelven is közzé kellett tenni a kétnyelvű *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вистникъ* (Podkarpatszkij Visztnyik) hasábjain. A tisztviselők két éven

³⁰ A határkiigazítások után a hazatért Észak-Erdély és a Székelyföld területe 43 541 km², népessége a 2 millió 185 ezer főről a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyből elmenekültek révén 2 millió 577 ezer főre nőtt. Közülük 1 millió 344 ezer magyar (54,5%), 1 millió 70 ezer román (42,1%), mintegy 50 ezer német volt. A továbbra is Romániához tartozó Dél-Erdélyben és a Bánságban 400–500 ezer magyar élt továbbra is kisebbségi sorsban. In: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Szerk. Diószegi László–R. Süle Andrea. Budapest, 1990. 45. o.

belül kötelesek voltak mind a magyar, mind a rutén nyelvben jártasságot szerezni. A jogterületen működő valamennyi iskolában egyaránt kötelezővé tették a magyar és a rutén nyelv oktatását.³¹

A magyar kormányzat eközben már a hazatérés után, 1939. március második felétől országos mozgalmat indított a szegény sorsú magyar-orosz, azaz a rutén nép megsegítésére. Kárpátalja kétnyelvű közigazgatásának kiépítése közben pedig újjáélesztette a ruszinság gazdasági, szociális felemelésére a négy évtizeddel korábban meggyilkolt, vértanúvá vált Egán Ede (1851–1901) által irányított és az utódai révén továbbfejlesztett hegyvidéki gazdasági akciót. Ennek elemei: a rutén gazdák állat-, illetve tenyészállat állományának rendszeres gyarapítása, mezőgazdasági termelésének folyamatos támogatása, vetőmagok kiosztása, a gyümölcsstermesztés fellendítése, faiskolák létesítése, közmunkák indítása (útépítések, útjavítások, vízszabályozások, a háziipar fejlesztése, tömeges kárpátaljai munkaerő kiközvetítése a Magyar Alföldre a kenyérgabona aratására stb). A pénzügyi támogatások egy részét a rutén gazdáknak nem kellett visszafizetniük a magyar államnak. A fentiek megvalósítására a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság évente nép- és családvédelmi tervet, illetve költségvetést készített, 1942-ben például 1 148 614 pengő előirányzattal. Az igen jelentős összegből Tomcsányi Vilmos Pál kormányzói biztos 705 ezer pengőt különített el közmunka-alkalmak teremtésére, hogy minél több rutén családfő jusson keresethez.³²

Az országos választások után az 1939. június 10-én összeült új országgyűlésben 30-án, majd 1942 februárjáig foglalták el a helyüket Kárpátalja törvényhozói. A terület magyar és ruszin lakosságát összesen 20 honatya képviselte, akiket az éppen hivatalban lévő miniszterelnökök hívtak be az országgyűlésbe. Közülük a dél-kárpátaljai ungi, beregi és ugocsai tájakról nyolc fő mint felvidéki képviselő kapott megbízatást: *Demkó Mihály* (1894–1946) újságíró-lapszerkesztő, miniszteri tanácsos (Munkács); *Egry Ferenc, baktai* (1864–1945) földbirtokos, harangöntőmester (Kisgejőc, Ung vm.) *Fenczik István Béla dr., Földesi Gyula, Korláth Endre dr., Ortutay Jenő, Papp Mihály* (1883–1956) gazdálkodó, Nagykapos (Ung vm.)³³ és *R. Vozáry Aladár*.

A Kárpátalja hegyvidékén élők, elsősorban a ruszinságot összesen tizenketten képviselték az országgyűlésben, akik általában az Autonóm Földműves

³¹ A magyar-rutén kétnyelvűség elemei a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén 1939. július – 1944. október között. In. Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. köt. *A Magyarországhoz történeti visszatérés után 1939–1945*. Nyiregyháza, 2005. 9–43. o.

³² MNL OL. K 28. 104. tét., 1942–P–27 732. szám, 1–21. o.

³³ Papp Mihály életrajza, Botlik József, 2020. 341–343. o.

Szövetség tagjai, helyi vagy körzeti vezetői voltak, és a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság jogterületén laktak: *Bencze György* (1885–1946 után) gazdálkodó, tímármester, Bilke; *Boksay János* (1874–1940) görögkatolikus lelkész, kerületi esperes, zeneszerző, egyházi karnagy, Huszt;³⁴ *Bródy András* hírlapíró, szerkesztő, volt kárpátaljai ruszin miniszterelnök,³⁵ Ungvár; *Budai István dr.* (Buday, 1889–1945) ügyvéd, vármegyei tiszti főügyész, Huszt; *Csuha Sándor; eördög-hfalvi* (1897–1945 után) földbirtokos, Szobránc; *Hajovics Péter* (1896–1940) asztalos-bútorgyáros, Munkács; *Háпка Péter dr.* (1942-től vitéz Kökényesy Háпка, 1885–1961) ügyvéd, Técső (Máramaros vm.); *Hokky Károly* (Charles, 1883–1971) tanár, tanügyi főtanácsos, felsőkereskedelmi iskolai igazgató, Nagyszőlős; *Homiczkó Vladimír dr.* (1879–1945 után) görögkeleti vallású orvos, fogorvos, Ungvár; *Riskó Béla, kövesligeti* (ifjabb, 1887–1947?), nyugalmazott alispán, Kövesliget; *Spák Iván* (1900–1976) hírlapíró, szerkesztő Ungvár; *Zsegora Ödön* (1895–1947?) vasutas, kereskedő, Nagybecskő.³⁶

A Magyar Országgyűlés Felsőházába 1939 júniusától 1943 februárjáig különböző időpontokban összesen 13 kárpátaljai tagot nevezett ki Horthy Miklós kormányzó. Közülük négy személyiség a dél-kárpátaljai ungi, beregi és ugocsa-i tájakról mint felvidéki honatya került a törvényhozásba: *Benda Kálmán, marcinfalvi* (1883–1945), a Beregvármegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat igazgató-főmérnöke; *Magda Sándor* (1883–1962) református püspök, Nagykapos (Ung vm.); *Molnár Sándor* (1894–1945 után) pénzügyi igazgató, Ungvár; *Nagy-Iday Ferenc* (Nagy Idai, Nagyidai 1871–1945) nyugalmazott főszolgabíró, Tiszaújlak (Ugocsa vm.). A felsőházi tagok többsége, kilenc személyiség Kárpátalja hegyvidéki tájának lakosságát képviselte: *Demjanovich Péter Pál* (1869–1945) görögkatolikus lelkész, kerületi esperes, kanonok, Rahó; *Ganyó István* (1887–1944. október után) uradalmi igazgató, Szobránc; *Ilniczky Sándor* (1889–1947) görög katolikus lelkész, a munkácsi székes-káptalan nagyprépostja, Ungvár; *Kaminszky József dr., szulini*, vármegyei árvaszéki elnök;³⁷ *Kozma Miklós, vitéz leveldi*, volt miniszter, kormányzói biztos, Ungvár; *Kricsfalussy-Hrabár Endre dr.* (ered. Hrabár, 1890–1946) nyugalmazott csendőr ezredes; *Perényi Zsigmond dr., perényi báró* koronaőr, kormányzói biztos, Ungvár; *Sztojka Sándor* (1890–

³⁴ Bencze György és Boksay János politikusok, Botlik József, 2020. 373–375. o.

³⁵ Botlik József: *A ruszin nép vértanúja, Bródy András (1895–1946)*. Budapest, 2022. 389 o.

³⁶ Életrajzuk, Botlik József, 2020. 381–396. o.

³⁷ Kaminszky József eredetileg ügyvéd, 1918 őszén az ungvári Magyarországi Ruthének Néptanácsa egyik alapítója volt, majd a Tanácsköztársaság idején, 1919 tavaszán a munkácsi Ruszin Népbiztosság politikai megbízottja.

1943) munkácsi görögkatolikus püspök, Ungvár; *Tomcsányi Vilmos Pál dr.*, *tomcsányi*, jogász és közíró, volt miniszter, kormányzói biztos, Ungvár.³⁸

Közben a Kárpátalja kétnyelvű közigazgatására vonatkozó 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet mint alapjogszabály, illetve az arra épülő köz- és szakigazgatásról szóló végzések mindvégig érvényben maradtak a terület 1944. október végén történt szovjet katonai megszállásáig, amelynek központja, Ungvár 28-án esett el. A kárpátaljai magyar-rutén kétnyelvűség elemeit a kommunista diktatúra kíméletlenül felszámolta. Az NKVD és a SZMERS különösen kegyetlen megtorlásokor rövid idő alatt legalább 50-60 ezer döntően magyart, illetve ruszint és helyi németet hurcoltak GULAG- és GUPVI-táborokba, ahol jelentős részük elpusztult, odahalt. Koholt vádakkal ezrek ellen indítottak bírósági eljárást. A legnagyobb kirakatpert Bródy András és hét törvényhozó társa ügyében rendezték. Az 1946. május 25-én kihirdetett ítéletben Bródyt, Demkó Mihályt és Kricsfalussy-Hrabár Endrét halálbüntetéssel sújtották, amit félévi siralomház után december 7-én, Ungváron hajtottak végre. A Magyar Országgyűlés Felsőházának két tagját, Benda Kálmánt és Demjanovich Péter Pált koholt vádak alapján szintén Ungváron végezték ki.

A Kárpátaljai Területi (megyei) Bíróság határozatára ártatlanul 20 évre szovjet kényszermunkatáborba hurcolták Illiczky Sándort, aki máig tisztázatlan körülmények között halt meg a szibériai Tomszk városa melletti egyik lágerben. Molnár Sándort 18 év és hat hónap börtönnel sújtották, és 1945-től feltehetően már valamelyik távoli lágerben raboskodott. Ganyó István és Kaminszky József sorsa ismeretlen 1944 októbere, illetve novembere után. A felsőházi tagok közül mindössze öten hunytak el természetes halállal: Kozma Miklós, Nagy-Iday Ferenc (az NKVD meghurcolta), Perényi Zsigmond báró, Sztojka Sándor és Tomcsányi Vilmos Pál.

A Magyar Országgyűlés Képviselőházában tevékenykedő kárpátaljaiak közül (mint írtuk) három személyt – Bródy András, Demkó Mihály és Fenczik István Béla – koholt vádak alapján elítéltek és kivégeztek. Az ungvári Kárpátaljai Területi Bíróság határozatával a Bródy-perben öt képviselőt 10–10 évi kényszermunkatábor büntetéssel sújtottak és elhurcoltak. Bencze György, feltehetően 1947-ben, odahalt az egyik szibériai lágerben. Ortutay Jenő az Észak-Urál nyugati táján, az Északi-sarkkörhöz közeli Ábesz elnevezésű kényszermunkatáborban (Komi ASZSZK) szenvedett vértanúságot. Ifjabb Riskó Béla is valószínűleg 1947-ben valamelyik szibériai GULAG–

³⁸ Felsőházi tagok életrajza, Botlik József, 2020. 76–77., 94–95., 98–102., 121–139. o.

GUPVI-táborban halt meg. Spák Ivánt és Zsegora Ödönt is az egyik távoli lágerbe hurcolták, ahol az utóbbi képviselő odapusztult. Földesi Gyulát elszakítva szülőföldjétől három éven keresztül vallatták, és „kihallgatás közben” vesztette életét az NKVD börtönében, az ukrajnai Sztarij Szambir városában. Két honatyja, Csuha Sándor és Homicskó Vladimír további sorsa ismeretlen. A 20 képviselő közül csak nyolc személy hunyt el természetes halállal: Boksay János, Budai István dr., Egyri Ferenc, Hajovics Péter, Háпка (Kökényesy) Péter dr., Hokky Károly, Korláth Endre és R. Vozáry Aladár.

Kárpátalján 1938/1939 és 1944 között a magyarságot és a ruszinságot a Magyar Országgyűlésben képviselő és elhurcolt felsőházi tagok és honatyák közül mindössze egy személy, Spák Iván élte túl a GULAG–GUPVI-lágerrek borzalmait, és feltehetően 1955-ben szabadult. Legkésőbb 1956 első napjaiban érkezhetett Magyarországra, a már Budapesten élő családjához, kényszerűen hallgató hírvivőnek.³⁹ A Belügyminisztériumban „nyomozás kezdete” megjegyzéssel 1956. január 12-én „Szovjetunióból átvett hadifoglyok ügye” cím alatt Spák Ivánnak is vizsgálati dossziét nyitottak.

Rövid összegzés és tanulságok. Az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germaini szerződés szakította el Magyarországtól Kárpátalját, és csatolta az addig sohasem létezett, újonnan alakított Csehszlovákiához. A nemzetközi egyezmény szerint a területen élő rutén lakosságnak autonómiát kellett volna adni, de azt a prágai kormány két évtizedig halogatta. Ennek oka, hogy a cseh politika korábbi ígéretei, illetve nemzetközi vállalásai szerint Szlovákiát is megillette volna az önkormányzat, amely azért nem valósult meg, mert az már az 1920-as évek elején a szlovák nemzeti törekvések miatt Csehszlovákia felbomlását okozta volna. Ez utóbbi meg is történt. Kárpátalja mint csehszlovák sikerterület, valójában csak szemfényvesztés volt.

Végül Kárpátalja két részbeni hazatéréssel, 1938–1939 fordulóján újraegyesült Magyarországgal, amelynek kormánya annak hegyvidéki táján, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság jogterületén kétnyelvű, magyar–rutén köz- és szakigazgatást vezetett be, amely 1944 októberéig, a terület szovjet katonai megszállásáig működött. A hódító seregek a második hegyvidéki gazdasági akció eredményeit is tönkretették. Eközben kegyetlen megtorlás, elhurcolás, szibériai kényszerszolgálat várt az ott élő magyarságra és vele évszázados sorsközösségben élő ruszinságra.

³⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) Budapest. – Spák Iván iratai: 3.1.9.V-129282 és 3.1.9.V-129282./a számú vizsgálati dossziék., BM. ORFK Bűnügyi nyilvántartó, III/2.C. 549/94. szám.